

# Ἡ θεολογία τῆς περιχωρήσεως στήν περί Ἁγίας Τριάδος διδασκαλία τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΤΣΙΓΚΟΥ\*

## Εἰσαγωγικά - Θεολογικὸ περιεχόμενον τῆς περιχωρήσεως στήν Τριαδολογία

Ἐν πρώτοις εἶναι ἀπαραίτητη ἀλλά καὶ ἐπωφελῆς ἡ ἐννοιολογικὴ διερεύνηση τοῦ θεολογικοῦ ὅρου *περιχώρησις*. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἔρευνα τῶν λέξεων, ἡ κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας σοφούς «ἐπίσκεψις τῶν ὀνομάτων»<sup>1</sup>, θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ ἀπαρχὴ κάθε γνωστικῆς προσέγγισης καὶ παιδείας. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖο ἔχει ἰδιαίτερο θεολογικὸ ἐνδιαφέρον δὲν εἶναι τόσο ἡ κατὰ τὰ ἄλλα ἀπαραίτητη καὶ λίαν βοηθητικὴ λεξικογραφικὴ ἀναζήτησις τῶν ὄρων καὶ τῶν δογματικῶν διατυπώσεων, ἀλλὰ πρωτίστως καὶ κυρίως ἡ χρῆσις, ὅπως καὶ ἡ σημασία καὶ τὸ περιεχόμενον πρὸς αὐτοί, σὲ συγκεκριμένον ἱστορικοθεολογικὸν περίγραμμα, ἔχουν κατὰ καιροὺς λάβει<sup>2</sup>.

Μέ ἀφετηρία τοὺς Ἀπολογητὰς, στὴ συνέχεια τὸν Μέγα Ἀθανάσιον, τοὺς Καππαδόκες Πατέρες, τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴ καὶ κυρίως τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ἡ θεολογικὴ σημασιολογία τοῦ ρήματος *περιχωρέω-ω* καὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ *περιχώρησις* ἀποκτᾶ στήν πατερικὴν ἐρμηνείαν τῆς πίστεως σαφῶς ἓνα τριαδολογικὸν καὶ ἓνα χριστολογικὸν περιεχόμενον.

---

\* Ὁ κ. Βασίλειος Α. Τσίγκος εἶναι Καθηγητὴς τῆς Δογματικῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ: ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα* 4, 6, 1-2. Περισσότερα βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΣΙΓΚΟΥ, *Περιχώρησις. Θεολογικὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρου καὶ οἱ ἐφαρμογές του κατὰ τὴ Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ostrakon Publishing, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 27 κ.ἐξ.

2. Γὰρ τοὺς Ὁρθοδόξους, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης, δὲν ἀλλάζει ἡ σημασία τῆς ὀρολογίας, ἀλλὰ ἡ χρῆσις τῆς. Βλ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ ἁγ. Βλασίου Ἱεροθεοῦ, *Ἐμπειρικὴ Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τίς προφορικὰς παραδόσεις τοῦ π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, τόμος Α΄: Δόγμα-Ἠθικὴ-Ἀποκάλυψη*, Λεβάνεια 2010, σ. 125.

Συγκεκριμένα, ὅσον ἀφορᾷ στὶς τριαδολογικὲς ἀναφορὲς τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, τὸ ρῆμα *περιχωρέω-ῶ* ἔχει τὴν ἔννοια κυρίως τοῦ ἀλληλοδιαπερνῶ. Ὅμως τὸ οὐσιαστικὸ *περιχώρησις* ὡς θεολογικὸς ὄρος δηλώνει πολὺ περισσό- τερα, ὅπως μεταξὺ ἄλλων τῆ *συνύπαρξι* τῶν θείων ὁμοούσιων ὑποστάσεων τῆς Ἁγίας Τριάδος· τὴν αἰδία παρουσία, τὴν ἀμοιβαία διείσδυση τῆς μιᾶς ὑπόστα- σης στὴν ἄλλη, τὴν ἐνύπαρξι τῆς μιᾶς ἐντὸς τῶν δύο ἄλλων, τὴν ἀλληλοενύπαρ- ξη καὶ τὴν ἐν ἀλλήλοις ἐνοίκηση τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων<sup>3</sup>. Αὐτὲς αἰδίως *ὑπάρχουν*, ζοῦν ἐν ἀλλήλοις σὲ μία διηνεκῆ ἐνύπαρξι καὶ ἀπερινόητη γιὰ τὴ δι- κή μας ἐμπειρία *περιχώρηση*.

Στὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος δὲν ὑπάρχει διαίρεση, ἐξαιτίας τῆς ταυτότητας τῆς φύσεως, ἀλλὰ οὔτε καὶ σύγχυση αὐτῶν, ἐξαιτίας τῶν ἀκοινωνή- των ὑποστατικῶν τους ἰδιωμάτων. Οἱ μεταξὺ τῶν θείων ὑποστάσεων σχέσεις δὲν εἶναι στατικὲς καὶ ἀμετακίνητες. Διευκρινίζεται ὅτι ἡ *περιχώρηση* στὴν Τριαδολογία εἶναι ἄμεση συνέπεια καὶ ἀκολουθία τοῦ ὁμοουσίου, τῆς πραγμα- τικότητος ὅτι στὴν τριαδικὴ θεότητα ὁμιλοῦμε γιὰ τρία ὁμοούσια καὶ ὁμότιμα πρόσωπα. Θεμέλιο ἐπομένως τῆς *περιχώρησης* τῶν ὑποστάσεων στὴν ἐνδο- τριαδικὴ ζωὴ ἀποτελεῖ ἡ ἐνότητα τῆς θείας φύσεως ἢ, ἄλλως ἡ ταυτότητα τῆς μιᾶς οὐσίας<sup>4</sup>.

Ἡ ἀγιογραφικὴ διδασκαλία καὶ ἡ πατερικὴ ἐρμηνεία ἐκφράζουν τὴ ζῶσα *συνύπαρξι*, *ἐνύπαρξι* καὶ *κίνησι* τῶν τριῶν προσώπων μὲ τὸν μεταγενεστέρως καθιερωθέντα εὐστοχο, πολυσήμαντο καὶ περιεκτικὸ ὄρο *περιχώρησις*. Στὴν Ἁγία Τριάδα ἡ *περιχώρηση* νοεῖται ὡς αἰδία *κίνησι*, ταυτόχρονη *συνύπαρξι* καὶ διακεκριμένη *ἐνύπαρξι* τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν ἀλλήλοις. Τὰ τρία πρό- σωπα εἶναι τὸ ἓνα ἔνδον τοῦ ἄλλου. Ἐπομένως, δὲν δέχονται τίποτε ἀπέξω,

3. G. W. H. LAMPE, *A Patristic Greek Lexikon*, ἐκδ. Clarendon Press, Oxford <sup>10</sup>1991, σ. 1077-1078. Βλ. ἐνδεικτικὰ: ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλη- σίας*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα <sup>3</sup>1956, σ. 88· ΠΑΝΑΠΩΤΟΥ ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Κα- θολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 1, ἐκδ. Ὁ Σωτήρ, Ἀθήνα <sup>3</sup>1997, σ. 305-306· KARL BARTH, *Die Kirchliche Dogmatik*, Bd II, Zollikon-Zürich <sup>7</sup>1955, σ. 367-395· THOMAS F. TORRANCE, *The Christian Doctrine of God: One Being Three Persons*, ἐκδ. T. & T. Clark, Edinburgh 1996, σ. 168-202· ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Θέματα Ὁρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας*, ἐκδ. Ο.Ε.Δ.Β., Ἀθήνα 1984 (ἀνατ. 2008), σ. 58-60· ΜΕΓΑ Α. ΦΑΡΑΝΤΟΥ, *Ἡ περὶ Θεοῦ Ὁρθόδοξος δι- δασκαλία*, Ἀθήνα 1985, σ. 276-277· S. M. SMITH, “Perichoresis”, στὸ *Evangelical Dictionary of Theology*, ἐκδότη. Walter A. Elwell, ἐκδ. Grand Rapids, Baker <sup>2</sup>2004, σ. 906.

4. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΞΕΞΑΚΗ, *Ὁρθόδοξος Δογματικὴ. Τόμος Β΄. Ἡ θεολογία τοῦ ὁμοουσίου*, ἐκδ. Ἔννοια, Ἀθήνα 2006, σ. 210.

ούτε βεβαίως συγχέονται μεταξύ τους, «ὄντας σὲ κίνηση καὶ κοινωνία οὐσίας καὶ ἀγάπης»<sup>5</sup>. Δὲν πρόκειται δηλαδή γιὰ κάποια ἐξωτερικὴ σχέση τῶν τριῶν προσώπων, ἀλλὰ γιὰ αἰδία καὶ ἄρρηκτη ἐνότητα, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν προκαλεῖται καμία τροπὴ, σύγχυση ἢ ἀλλοίωση.

Ἡ φυσικὴ ἐνότητα καὶ κοινωνικότητα δὲν ἀντιμάχεται τὴν τριάδα τῶν θείων προσώπων, οὔτε καταλύεται ὁ μοναδικὸς «τρόπος ὑπάρξεως»<sup>6</sup> ἐνὸς ἐκάστου μὲ τὸ ἰδιαίτερο ὑποστατικὸ τοῦ ἰδίωμα. Αὐτὸ ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι ἡ κοινότητα τῆς οὐσίας (ὁμοουσιότητα) ὁδηγεῖ τὰ τρία θεῖα πρόσωπα στὴν ἀπώλεια τῆς ἑτερότητας καὶ ἰδιοπροσωπίας τους ἢ ὅτι ἀφομοιώνεται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὅπως ἐπίσης δὲν δηλώνεται κάποια πρωτοκαθεδρία μεταξὺ τῶν τριῶν ὁμοουσίων προσώπων, τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ βάση τῆς *περιχώρησης* στὴν Ἁγία Τριάδα εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς θείας οὐσίας ἢ φύσεως, τὸ ὁμοούσιον τῶν τριῶν προσώπων<sup>7</sup>. Ἀλλὰ ἐνῶ στὸν Χριστὸ ἡ θεία φύση εἶναι ἡ καθ' αὐτὸ περιχωροῦσα τὴν ἀνθρώπινη, λόγω τοῦ ἀπεριχωρήτου τῆς θείας φύσεως, στὴν Ἁγία Τριάδα ἡ *περιχώρηση* εἶναι τέλεια καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη, καθὼς πρόκειται γιὰ ἄρρητη *πραγματικότητα*, ποῦ ἀφορᾷ αἰδίως τρεῖς ὁμοούσιες ὑποστάσεις.

## Τριαδολογία τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων: Μέγας Βασίλειος

### α) Μέγας Βασίλειος

Γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας – καὶ ἐν προκειμένῳ γιὰ τοὺς Καππαδόκες – ἀναγκαία καὶ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς περὶ Τριάδος διδασκαλίας τους ἦταν ἡ τεκμηρίωση τῆς ἰσοτιμίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, γεγονός ποῦ συνεπαγόταν καὶ συνάμα πιστοποιοῦσε τὴν ὁμοουσιότητά τους. Αὐτὸ βεβαίως δὲν ἐπιτρέπει μὲ κανένα τρόπο ὁποιαδήποτε ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι ὅταν ὁ αἰρετικὸς Εὐνόμιος προσπαθοῦσε νὰ ἐρευνήσει

5. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΤΑΝΙΛΟΑΕ, *Ἡ περὶ Θεοῦ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ διδασκαλία* (μετάφρ. Κ. Coman, Γ. Παπαευθυμίου), ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2011, σ. 71.

6. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 46, PG 32, 152B· ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 1, 8, PG 94, 816D (Kotter II, σ. 23). Γιὰ τὴν ἔκφραση *τρόπος ὑπάρξεως*, βλ. G. L. PRESTIGE, *God in Patristic Thought*, ἐκδ. SPCK, London 1985, σ. 245-248.

7. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Θέματα Ὀρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας*, σ. 148.

τήν ουσία τοῦ Θεοῦ, ὅλοι οἱ Πατέρες, ὅπως ἀσφαλῶς καὶ οἱ Καππαδόκες, θεωροῦσαν ὡς βλασφημία τὴν ἀπόπειρα διείσδυσης στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ ἀκαταμάχητο ἐπιχείρημα ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κτιστὸς καὶ ἑτερούσιος μὲ τὸν Θεό.

Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Μέγας Βασιλείος εἶναι σαφέστατος, διαχωρίζοντας «τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ» ἀπὸ «τὸ τί εἶναι»<sup>8</sup>. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς εὐθὺς ἐξαρχῆς τονίζει ἐμφατικά ὅτι εἶναι παντελῶς ἀδύνατη ἢ μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο κατανόηση καὶ ἐρμηνεία τῶν ἐνδοτριαδικῶν σχέσεων. Ἐπιπλέον ἐπικρίνει τοὺς Εὐνομιανούς, οἱ ὅποιοι, ἐνῶ δὲν γνωρίζουν τὴ φύση τῆς γῆς ἐπάνω στὴν ὁποία πατοῦν, ἐντούτοις ὑπερφηανεύονται ὅτι ἔχουν εἰσχωρήσει στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, πιστεύοντας ὅτι τὴν κατέκτησαν: «ἐμβατεύειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἀλαζονεύονται»<sup>9</sup>. Ἐπομένως, ὅσα μποροῦν νὰ γραφοῦν ἀναφορικά μὲ τὰ περὶ τῶν αἰδίων κινήσεων καὶ σχέσεων τῶν θείων προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος δὲν στηρίζονται σὲ ἀνθρώπινες νοητικὲς ἐπεξεργασίες καὶ αὐθαίρετες ἐρμηνεῖες, ἀλλὰ σὲ ὅσα ἀποκλειστικά μᾶς ἀποκαλύφθηκαν στὸ μυστήριο τῆς θείας Οἰκονομίας. Αὐτὰ ἄλλωστε μαρτυροῦνται στὴ μακροαίωνα καὶ ζῶσα παράδοση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, στὴν πνευματικὴ ἐμπειρία καὶ συνείδησή της καὶ τὰ ὁποία διασώζονται μέχρι τώρα μέσα ἀπὸ τὴν καταγραφή της ἀπὸ τοὺς ἀπ' αἰῶνος ἁγίους, τοὺς θεουμένους, τοὺς φίλους τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν καθ' ἡμέραν λειτουργικὴ της ζωή.

Ἡ περὶ τοῦ ἐνὸς ἐν τριάδι Θεοῦ διδασκαλία τῶν Καππαδοκῶν θεολόγων συνοψίζεται στὴν ἔκφραση: «Ἐν τὰ τρία τῇ θεότητι καὶ τὸ ἐν τρία ταῖς ιδιότησιν»<sup>10</sup>. Ἐχοντας ὑπόψη αὐτὴ τὴ θεμελιώδη διάκριση, γίνεται εὐχερέστερα κατανοητὸ γιὰ τὴν πατερικὴ ἐρμηνεία γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ δὲν δικαιολογεῖ μία θεολογία τῶν ἐνδοτριαδικῶν σχέσεων μὲ ἐπίκληση τῆς διδασκαλίας τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων<sup>11</sup>. Παρὰ ταῦτα, εἶναι ἀληθὲς ὅτι στὴ θεολογία τους διαμορφώνεται σταδιακὰ καὶ σχεδὸν ὀλοκληρώνεται μία ἀκριβολόγος τριαδολο-

8. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίον* 1, 12, PG 29, 540A.

9. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίον* 1, 13, PG 29, 541C. Βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Οὐσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστοριοδογματικὴν διερεύνησιν τῆς περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993 (ἀνατ. 2005). σ. 45.

10. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικὸς Ε'*, περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος 9, PG 36, 144A.

11. Βλ. ΔΕΣΠΩΣ Α. ΛΙΑΛΙΟΥ, *Ἐρμηνεία τῶν Δογματικῶν καὶ Συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Γ': *Ἐρμηνεία τῶν ὑπομνηματιστικῶν τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 378.

γική όρολογία, ή όποία ύπογραμμίζει μεταξύ άλλων τήν ασύγχυτη άμοιβαίοτητα τών άγιοτριαδικών ύποστάσεων<sup>12</sup>. Η άμοιβαία *ένύπαρξη* τών τριών ύποστάσεων, ή συνύπαρξη τής μιᾶς έντός τής άλλης, γίνεται κατανοητή ως άκολουθία και άμεση έπιβεβαίωση τής όμοουσιότητάς τους.

Η πραγματικότητα αυτή, πού κατά περιεχόμενο είναι ταυτόσημη με όσα περιλαμβάνει ό όρος *περιχώρησις*, ως μία προδιατύπωσή της, νοείται ως ταυτόχρονη *συνύπαρξη* και διακεκριμένη *ένύπαρξη* τών τριών προσώπων έν άλληλοις, χωρίς ώστόσο νά χάνεται ή ιδιαιτερότητα τοῦ καθενός έξ αὐτῶν. Σημειώνεται ότι ή διαμόρφωση και τεκμηρίωση τής θεολογικής όρολογίας δέν έγινε μονομιάς αλλά σταδιακά, με βραδύτατους ρυθμούς και έντονες αντιπαραθέσεις. Για παράδειγμα ό Μέγας Βασίλειος, παρότι απέφευγε νά μετακινηθεῖ πέραν τής άγιογραφικής μαρτυρίας, έν τούτοις δέν διστάζει νά ύποδείξει ότι είναι άξιο μεγαλύτερου σεβασμοῦ για τόν Πατέρα και τόν Υἱό νά λεχθεῖ *όχι* ότι ένυπάρχουν, αλλά ότι *συνυπάρχουν*: «*Πατρι δέ και Υἱῶ οὐχι ένειναι μάλλον, αλλά συνείναι είπειν εύσεβέστερον*»<sup>13</sup>.

Σέ κάθε περίπτωση, εκείνο πού έπραξαν με άξιοζήλευτη έπιτυχία οί Καππαδόκες Πατέρες και άκολουθως οί άγιοι Μάξιμος ό Όμολογητής και Ίωάννης Δαμασκηνός είναι ότι δανείστηκαν από τις χριστολογικές συζητήσεις και τελικώς υιοθέτησαν τόν όρο *περιχώρησις* άποδίδοντάς τον χωρίς κανέναν ένδοιασμό και στίς άΐδιες σχέσεις τών τριαδικών ύποστάσεων. Και τούτο διότι με τόν όρο αυτό προβάλλονται και διασώζονται τόσο ή μοναδικότητα και ή ένότητα τοῦ Θεοῦ, όσο και ή τριαδικότητά του με τή διάκριση τών ύποστάσεων.

Συγκεκριμένα, στην περι Άγίας Τριάδος θεολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου δέν άπαντᾶ λεκτικά ό όρος *περιχώρησις*, αλλά σαφώς ύπονοείται κατά τὸ περιεχόμενο. Άντ' αὐτοῦ ό Καππαδόκης ιεράρχης επιλέγει και χρησιμοποιεῖ έναν άλλο θεολογικό όρο με τήν ίδια κατά βάση σημασία, επιχειρώντας νά άναιρέσει τις τριαδολογικές κακοδοξίες τών Άρειανῶν, τών Σαβελλιανῶν και τών Πνευματομάχων, οί όποιοι άπέρριπταν τήν ιδιαίτερη ύποστατική ύπαρξη και τή θεότητα τοῦ Υἱοῦ και τοῦ Άγίου Πνεύματος. Γι' αυτό και έξαίρει τὸ κοινό τής οὐσίας και τή διάκριση τών ύποστάσεων, εφόσον ύφίσταται «*ἀρόρητός τις και άκατανόητος έν τούτοις καταλαμβάνεται και ή κοινωνία και ή διάκρισις*,

12. Για τήν Τριαδολογία τών Καππαδοκῶν Πατέρων, βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, «Τὸ Τριαδικὸν δόγμα κατά τὸν Δ' αἰῶνα», *Ε.Ε.Θ.Σ.Α.Π.Θ.* 13 (1968), σ. 341-353.

13. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περί τοῦ Άγίου Πνεύματος* 26, 63, PG 32, 184B.

οὔτε τῆς τῶν ὑποστάσεων διαφορᾶς τὸ τῆς φύσεως συνεχῆς διασπώσης, οὔτε τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν κοινότητος τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων ἀναχεούσης»<sup>14</sup>.

Ὁ μέγας Καππαδόκης θεολόγος ὁμιλεῖ γιὰ τὴν *αἰδία κοινωνία* τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Θεὸ καὶ Πατέρα, στοχεύοντας νὰ ἀντικρούσει τὴν ἄποψη τοῦ Εὐνομίου περὶ δημιουργίας τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος καὶ τὸν ἰσχυρισμὸ του ὅτι ὁ Υἱὸς ἦταν «γέννημα καὶ ποιήμα» τοῦ Πατρὸς<sup>15</sup>. Ἀρκετὲς φορὲς ὁ ἱερός πατὴρ κάνει λόγο γιὰ τὴν «*αἰδιον κοινωνία τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Θεὸ καὶ Πατέρα*»<sup>16</sup>, τὴν «*κοινωνίαν τοῦ Μονογενοῦς πρὸς τὸν Πατέρα*»<sup>17</sup>, καὶ τὴν «*κοινωνίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ*»<sup>18</sup>, ἐπιχειρώντας νὰ πιστοποιήσει ἀφενὸς τὴ θεότητα καὶ ἀφετέρου τὴν ἰδιαίτερη ὑπόσταση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου. Μὲ ἄλλα λόγια, ὑπερασπίζεται τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη γιὰ τὴν ἐξαρχῆς ὕπαρξη τοῦ Υἱοῦ, τὴ συναϊδιότητά του μὲ τὸν Πατέρα, καθὼς ἐπίσης τὴν πλήρη διαφοροποίηση ἀμφοτέρων ἀπὸ τὰ κτιστὰ ὄντα.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἐμφαίνεται ὅτι, ἀναφερόμενος στὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ καθ' ἑαυτοῦ προτιμᾷ, ἀντὶ τοῦ μεταγενέστερου πλὴν ὅμως σχεδὸν ταυτόσημου ὄρου *περιχώρησις*, τὴν ἔννοια τῆς *κοινωνίας* γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἰδιαίτερος γιὰ τὴ θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπιχειρηματολογεῖ ἐκτενῶς, στρεφόμενος ἐναντίον ὄσων ὑποστήριζαν νὰ μὴ συναριθμεῖται μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό, ἀλλὰ νὰ ὑπαριθμεῖται, θεωρώντας ὅτι αὐτὴ ἡ προσέγγιση ἀπηχοῦσε γνωστὲς ἀρειανικὲς καὶ εὐνομιανὲς κακοδοξίες (ἀγέννητος μόνον ὁ Θεός-Πατὴρ καὶ ταύτιση οὐσίας καὶ ὑποστάσεων).

Ἐπιπροσθέτως, ὁ Μέγας Βασιλείος προχωρεῖ στὴν ἀναίρεση ἐνὸς ἄλλου ἰσχυρισμοῦ τοῦ Εὐνομίου ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς οὐσίας μὲ τὸν Πατέρα,

14. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ Γρηγορίῳ ἀδελφῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως* 4, PG 32, 332D-333A. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολή, ἂν καὶ εἶναι τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ἐν τούτοις ἐκφράζει τὴ θεολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΙΕΦΤΙΣ, *Χριστός, ἀρχὴ καὶ τέλος*, ἐκδ. Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, Ἀθήναι 1983, σ. 421· ΠΑΝΑΠΙΩΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τ. Δ' . Περίοδος θεολογικῆς ἀκμῆς δ' καὶ ε' αἰῶνες*, ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 54· ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, «Τὸ Τριαδικὸν δόγμα κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα», σ. 347.

15. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίον* 2, 1, PG 29, 573A.

16. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίον* 2, 12, PG 29, 593C.

17. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίον* 2, 30, PG 29, 641B.

18. Βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 19, 48, PG 32, 156A. Ἐπίσης, σὲ ἄλλο ἔργο γίνεται λόγος γιὰ «*συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον κοινωνίαν ἐν αὐτοῖς θεωρεῖσθαι*». Βλ. *Ἐπιστολὴ Γρηγορίῳ ἀδελφῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως* 4, PG 32, 332A.

ἢ ἄλλως ὅτι ὁ Πατέρας «ἠλλοτριωμένην ἔχειν πρὸς τὸν Υἱὸν τὴν οὐσίαν»<sup>19</sup>. Γι' αὐτὸν τὸν μεγάλο θεολόγο τῆς Ἐκκλησίας ὁ ὄρος ὁμοούσιος «σήμαινε προπαντὸς τὴν ἀκατάληπτη καὶ ἀνέκφραστη, φυσικὴ καὶ οὐσιαστικὴ ἀχώριστη καὶ ἀδιαιρέτη κοινωνία τῶν θείων ὑποστάσεων τῆς Ἁγίας Τριάδος»<sup>20</sup>. Ἄλλωστε, κατὰ τὴν διδασκαλίαν του, τὸ ὁμοούσιο δὲν εἶναι ἓνα πρᾶγμα ποῦ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ πρὸς κάτι ἄλλο<sup>21</sup>. Ἔτσι καὶ ὁ Υἱὸς εἶναι ὁμοούσιος καὶ συν-αἰδιος μὲ τὸν Πατέρα καὶ ἄρα τέλειος Θεός<sup>22</sup>.

Ἀπαντώντας στὶς αἰρετικὲς δοξασιεὶς σημειώνει ὅτι «ἡμεῖς τοῖς μὲν ὁμοτίμοις φαιμέν τὴν συναρίθμησιν πρέπειν· τοῖς δὲ πρὸς τὸ χεῖρον παρηλλαγμένοις τὴν ὑπαρίθμησιν»<sup>23</sup>. Τὰ τρία πρόσωπα δὲν μποροῦν νὰ εἶναι μὲ κανένα τρόπο ξεχωριστά, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἀπαριθμηθοῦν σύντρεις ὀντότητες μὲ μία ὀρισμένη ἀσυνέχεια μεταξύ τους. Συνεχίζοντας ὁ Καππαδόκης ἱεράρχης ἀναφέρει ὅτι δὲν ἀριθμοῦμε τὰ πρόσωπα γιὰ νὰ τὰ αὐξήσουμε ἀπὸ ἓνα σὲ πολλὰ μὲ τὸ νὰ λέμε ἓνα καὶ δύο καὶ τρία, οὔτε πρῶτο καὶ δεῦτερο καὶ τρίτο. Δὲν ἔχουμε ἀκούσει γιὰ δεῦτερο Θεό, ἀλλὰ «Θεὸν γὰρ ἐκ Θεοῦ προσκυνοῦντες, καὶ τὸ ἰδιάζον τῶν ὑποστάσεων ὁμολογοῦμεν, καὶ μένομεν ἐπὶ τῆς μοναρχίας», χωρὶς νὰ διαλύουμε τὴ «θεολογία» σὲ πολλὰ ξεχωριστά μέρη. Τόσο ὁ Υἱὸς ὅσο καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι συνάμα καὶ ὁμοῦ μὲ τὸν Πατέρα καὶ ὅλοι εἶναι πρῶτοι. Ἐξάλλου, στὴν Ἁγία Τριάδα δὲν ὑπάρχει «πρὶν» καὶ «μετά», παρὰ μόνο μία ὑπέρχουσα καὶ ὑπέροχη σύμπτωση. Γι' αὐτὸ οἱ τρεῖς ἐν τῷ Θεῷ ὑπερβαίνουν κάθε λογικὸ ἢ μαθηματικὸ ἀριθμὸ.

Ὡς πρὸς τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, μολονότι καὶ αὐτὸ ἐξαγγέλλεται μοναδικῶς, ἐντούτοις συνάπτεται διὰ τοῦ ἐνὸς Υἱοῦ πρὸς τὸν ἓνα Πατέρα, καὶ συμπληρῶνει ἔτσι μὲ τὸν ἑαυτό του τὴν Ἁγία Τριάδα. Εἶναι δὲ τόσο ἐνωμένο μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό, «καθόσον ἔχει μονὰς πρὸς μονάδα τὴν οἰκειότητα». Στὴ θεία καὶ ἀσύνθετη φύση «ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς θεότητός ἐστιν ἡ ἔνωσις»<sup>24</sup>.

Στὴν αἰδία Τριάδα δὲν ἔχουμε μία ἀκίνητη, μονήρη καὶ ἀκοινωνήτη θεότητα, ἀλλὰ τὴν ἀντέκφαντη κίνηση τῶν ὑποστάσεων, ποῦ κοινωνοῦν κατὰ τὸ ὅτι

19. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίον* 2, 30, PG 29, 641C.

20. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΕΦΤΤΣ, *Χριστός, ἀρχὴ καὶ τέλος*, σ. 219.

21. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Κανονικάς* 3, PG 32, 393C.

22. Περισσότερα βλ. ΜΑΡΚΟΥ ΟΡΦΑΝΟΥ, *Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν Τριαδολογίαν τοῦ Μ. Βασιλείου (Συμβολὴ εἰς τὴν περὶ Ἁγίας Τριάδος διδασκαλίαν αὐτοῦ)*, Ἀθῆναι 1976, σ. 55-76.

23. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 17, 42, PG 32, 145A.

24. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 18, 45, PG 32, 149BC-152A.

είναι τῆς αὐτῆς οὐσίας. Ὡστόσο, κρίνεται σκόπιμο νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι οἱ τυχόν παρομοιώσεις, οἱ ἀναλογίες καὶ τὰ παραδείγματα, πὺν χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν κατανόηση καὶ ἐρμηνεία τῆς αἰδίας ἐνδοτριαδικῆς ζωῆς σὲ σχέση μὲ τὴ δική μας πραγματικότητα, εἶναι παντελῶς ἀνεπαρκῆ, γιὰτὶ ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Μέγας Βασιλείος: «οὐδὲ γὰρ δυνατόν τὰ μικρὰ καὶ φαῦλα τοῖς θείοις καὶ αἰδίοις μετὰ ἀκριβείας ἀρμόζειν»<sup>25</sup>. Γιὰ παράδειγμα, στὰ ἔργα τῆς ζωγραφικῆς ἢ ὁμοιότητα ὀφείλεται στὴ μορφή καὶ στὸ σχῆμα μεταξὺ τοῦ πρωτοτύπου καὶ τῆς εἰκόνας του. Αὐτὸ ὅμως δὲν συμβαίνει στὴν περίπτωση τῆς θείας καὶ ἀσύνθετης φύσεως, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἐνότητα βρίσκεται στὴν «κοινωνία» τῆς οὐσίας καὶ «τῆς θεότητος» τῶν τριῶν ὑποστάσεων<sup>26</sup>, πὺν σημαίνει ὅτι αὐτὲς ὡς ὁμοούσιες, συναΐδιες καὶ ἄκτιστες, κοινωνοῦν κατὰ τὴν ταυτότητα ἢ τὴν κοινότητα τῆς μιᾶς οὐσίας καὶ τῆς μιᾶς ἐνέργειας<sup>27</sup>. Μάλιστα, σύγχρονοι δογματολόγοι ὑποστηρίζουν ὅτι γιὰ τὸν ἱερὸ πατέρα «ἡ κοινωνία εἶναι ὄντολογικὴ κατηγορία· ἡ φύση τοῦ Θεοῦ εἶναι κοινωνία»<sup>28</sup>.

Στὴν Ἁγία Τριάδα ὑπάρχει «ἄχρονη καὶ ἀδιάστατη συνάφεια τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα»<sup>29</sup>. Ἔτσι, ὅταν ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστὴς γράφει «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ μου ἓν ἔσμεν»<sup>30</sup>, σύμφωνα μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Καισαρείας, μαρτυρεῖ

25. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίον* 2, 17, PG 29, 605B.

26. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 18, 45, PG 32, 149C· *Ὀμιλία κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου, καὶ τῶν Ἀνομοίων* 4, PG 31, 600 κ.έξ. Βλ. καὶ ὀλόκληρη τὴν *Ἐπιστολὴ Γρηγορίου ἀδελφῶ περι διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως*, PG 32, 325 κ.έξ.

27. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίον* 2, 1-14, PG 29, 572B-597B (ιδίως 593C)· *Κατὰ Εὐνομίον* 2, 30, PG 29, 641B· ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 1, 8, PG 94, 817B (Kotter II, σ. 24). Βλ. ΝΙΚΟΥ ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'.* Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δυτικὴ Χριστιανοσύνη, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1996 (ἀνατ. 2009), σ. 93· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Κόσμος, ἄνθρωπος, κοινωνία κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο Ὁμολογητὴ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1980, σ. 280: «Τὰ πρόσωπα στὴν Ἁγία Τριάδα κοινωνοῦν μεταξύ τους κατὰ τὴ μετοχή τους στὴν κοινὴ οὐσία καὶ τὴν κοινὴ ἐνέργεια».

28. JOHN ZIZIOULAS, *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church*, ἐκδ. St Vladimir's Seminary Press, New York 2000, σ. 134. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ καθηγητὴς Ν. Ματσούκας, «ἡ κοινωνία μεταξύ τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος θεμελιώνει τὴν ἐννοιαν τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ», *Γένεσις καὶ οὐσία τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος*, (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 2), ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 86.

29. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Κανονικαῖς* 2, PG 32, 393C· *Ὀμιλία κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου, καὶ τῶν Ἀνομοίων* 4, PG 31, 609BC.

30. *Ἰωάν.* 10, 30.

κατὰ τρόπο ἐξαιρέτο τὴν «αἰδία κοινωνία» καὶ τὴ διαρκῆ τους «συνάφεια»<sup>31</sup>. Τὸ ὁμοούσιο εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς Τριαδικῆς θεότητος θεωρούμενη καὶ θεοπρεπῶς νοούμενη ὡς ἀσύλληπτη καὶ ἀνέκφραστη «συνάφεια» καὶ αἰδία «κοινωνία» τῆς θείας φύσεως («κοινωνία κατὰ φύσιν»)<sup>32</sup>.

Ὁ ἱερός πατὴρ ὑποστηρίζει τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ὁμολογία τῶν τριῶν θεῶν ὑποστάσεων. Τὸ ζητούμενο ὅμως δὲν ἦταν ἡ ὁμολογία καὶ μόνον τῶν τριῶν προσώπων, κάτι ποὺ ἄλλωστε ἔπρατταν καὶ ὀρισμένοι αἰρετικοί, ἀλλὰ ἡ ἀναγνώριση ὅτι κάθε ἓνα ἀπ' αὐτὰ ὑφίσταται σὲ ἰδιαίτερη ὑπόσταση, ἀλήθεια τὴν ὁποία ἀρνοῦνταν οἱ Σαβελλιανοί. Γι' αὐτὸ τονίζεται ὅτι ὁ Μονογενὴς Υἱὸς εἶναι ὁμοούσιος μὲ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ ἰδιαίτερη θεία ὑπόσταση, ὅπως καὶ ὁ Πατὴρ εἶναι ἰδιαίτερη θεία ὑπόσταση. Παρομοίως, καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, τὸ ὁποῖο εἶναι «ἐκ τοῦ Θεοῦ» Πατὴρ καὶ Αὐτὸ εἶναι «συνουσιωμένως κατὰ φύσιν» μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό. Ὡστόσο καὶ Αὐτὸ εἶναι μία καὶ μοναδική, ἰδιαίτερη ὑπόσταση, ὁμότιμο μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό<sup>33</sup>. Κατόπιν αὐτῶν, ὅποιος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «σὺν τῷ Πατρί», ἀποδέχεται ἀφενὸς τὴ διαίρεση τῶν ὑποστάσεων καὶ ἀφετέρου τὸ ἀχώριστο τῆς αἰδίας κοινωνίας καὶ τῆς φυσικῆς τους συνάφειας<sup>34</sup>.

Στὴν Ἁγία Τριάδα ὑπάρχει τὸ «κοινόν», ποὺ εἶναι ἡ θεία οὐσία καὶ τὸ «ἴδιον» τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἢ προσώπων. Ὁ μόνος τρόπος ἀποφυγῆς τοῦ μονίμως ἐλλοχεύοντος διπλοῦ κινδύνου, ἀφενὸς τοῦ πολυθεϊσμοῦ καὶ ἀφετέρου τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, εἶναι ἡ ὁμολογία τοῦ ἐνιαίου τῆς οὐσίας καὶ τῆς διακρίσεως τῶν ὑποστάσεων. Γιὰ τὸν Μέγα Βασίλειο, ὅπως ἄλλωστε γιὰ ὅλους τοὺς Ἑλληνες Πατέρες, εἶναι σταθερὴ ἡ πεποίθηση ὅτι, ὅπως ἐκεῖνος ποὺ δὲν ὁμο-

31. Βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 25, 59, PG 32, 177A: «Τὸ “ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν”, ἐξαιρέτον ἔχει τῆς αἰδίου κοινωνίας καὶ ἀπαύστου συναφείας τὸ μαρτύριον».

32. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὁμιλία περὶ πίστεως* 2, PG 31, 468A· Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 18, 47, PG 32, 153A. Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΕΦΤΙΤΣ, *Χριστός, ἀρχὴ καὶ τέλος*, σ. 220.

33. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὁμιλία περὶ πίστεως* 3, PG 31, 468C. Βλ. καὶ *Ἐπιστολὴ Εὐπατερίῳ καὶ τῇ θυγατρὶ* 2, PG 32, 621B· *Ἀντίγραφον ὁμολογίας πίστεως* 3, PG 32, 549. Ὁ Παναγιώτης Χρήστος ἐπισημαίνει σχετικῶς: «ἡ θεμελιώδης διάκρισις μεταξὺ τῆς ὑποστατικῆς κοινωνίας, δηλαδὴ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως τῶν τριαδικῶν ὑποστάσεων, καὶ τῆς ὑποστατικῆς ἀποστολῆς εἶναι ὅτι ἡ μὲν πρώτη εἶναι αἰδία, ἡ δὲ δευτέρα ἐνεργεῖται ἐν χρόνῳ». Ὁ Μέγας Βασίλειος, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 250.

34. Βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 25, 59, PG 32, 177A καὶ 5, 7, PG 32, 77D.

λογεῖ τὴν ἐνότητα τῆς οὐσίας ἐκπίπτει στὴν πολυθεΐα, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ὁ ἀρνούμενος τὴν πραγματικὴ διάκριση τῶν ὑποστάσεων ὀδηγεῖται πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμό<sup>35</sup>.

Ἡ πίστη καὶ ἡ διαχρονικὴ ἐμπειρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος συνοψίζονται στὸ ὅτι ὁ τριαδικὸς Θεὸς εἶναι μονάδα, γιατί ὑπάρχει ἓνα αἶτιο καὶ μία κοινὴ οὐσία. Εἶναι ὅμως καὶ τριαδικὸς κατὰ τὶς ὑποστάσεις, καθὼς ὑπάρχει τὸ ἴδιον τῶν τριῶν ὑποστάσεων, πού ἀφορᾷ τὸν τρόπο ὑπάρξεώς τους<sup>36</sup>. Τὰ τρία πρόσωπα εἶναι διακεκριμένα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ συνιστοῦν τρεῖς ιδιαίτερες ὑποστάσεις, οἱ ὁποῖες μεταξύ τους δὲν συγχέονται. Ἡ δὲ ἐνότητα τῶν προσώπων δὲν ὑποδηλώνει ταυτότητα, γιατί ὑπάρχει διάκριση ὑποστάσεων.

Στὴν Ἁγία Τριάδα γίνεται λόγος γιὰ τὴν κοινὴ οὐσία καὶ τὰ ιδιαίτερα γνωρίσματα, τὰ ἄλλως ἀποκαλούμενα ὑποστατικὰ ιδιώματα ἢ προσόντα ἢ ιδιότητες κάθε τριαδικῆς ὑπόστασης, τὸ ὅτι δηλαδή ὁ Πατέρας εἶναι ἀγέννητος, ὁ Υἱὸς γεννητὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐκπορευτό. Αὐτὰ εἶναι μεταξύ τους ἀμεταβίβαστα καὶ παντελῶς ἀκοινωνήτα<sup>37</sup>. Τὰ θεῖα πρόσωπα ἔχουν τὰ πάντα κοινά, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προσωπικὰ χαρακτηριστικά, δηλαδή τὰ ὑποστατικὰ τους ιδιώματα πού εἶναι, ὅπως προελέχθη, τὸ ἀγέννητο γιὰ τὸν Πατέρα, τὸ γεννητὸ γιὰ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἐκπορευτὸ γιὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα.

Ἐν κατακλείδι, στὴν Ἁγία Τριάδα ὑπάρχει κοινότητα οὐσίας, λόγῳ τῆς ταυτότητας τῆς κοινῆς οὐσίας (τὰ τρία πρόσωπα εἶναι ὁμοούσια), καὶ συνάμα διάκριση ὑποστάσεων καὶ ἀκοινωνήτων ὑποστατικῶν προσόντων. Ἀντιθέτως, οἱ τρεῖς ὑποστάσεις, ὡς ὁμοούσιες καὶ ἄκτιστες, αἰδίως κοινωνοῦν κατὰ τὴν ταυτότητα ἢ τὴν κοινότητα τῆς μιᾶς οὐσίας. Ἐχοντας αὐτὰ ὑπόψη τους οἱ χριστιανοὶ ὀφείλουν νὰ διατηροῦν τὴν πίστη τους ἀλώβητη ἀπὸ τὶς κακόδοξες ἀπόψεις τῶν Πνευματομάχων καὶ νὰ ὁμολογοῦν τὸ Ἅγιο Πνεῦμα «ἀχώριστον ἀπὸ Πα-

35. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιστολὴ τοῖς κατὰ Νεοκαισάρειαν λογιωπάτοις 4, PG 32, 776B. Βλ. ΜΑΡΚΟΥ ΟΡΦΑΝΟΥ, Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν Τριαδολογίαν τοῦ Μ. Βασιλείου, σ. 25.

36. Βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ὁμιλία περὶ πίστεως 3, PG 31, 469A. Περισσότερα βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΡΙΤΖΕΛΟΥ, Οὐσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον, σ. 68-76.

37. Βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Κατὰ Εὐνομίον 2, 28, PG 29, 637C· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἐπιστολὴ Γρηγορίῳ ἀδελφῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως 4, PG 32, 329CD· ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως 3, 5, PG 94, 1000 (Kotter II, σ. 118)· ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΣΙΓΚΟΥ, Προλεγόμενα στὴ Θεολογικὴ Γνωσιολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 67.

τρὸς καὶ Υἱοῦ»<sup>38</sup>, γνωρίζοντας ὅτι «οὕτω δοξάζεται τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν κοινωνίας»<sup>39</sup>.

β) Γρηγόριος Θεολόγος

Γιὰ τὸν ἕτερο Καππαδόκη, τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, ἡ ἀναλογία τοῦ φωτὸς εἶναι ἡ προσφυέστερη ἀπ' ὅλες τὶς προσπάθειες ποὺ μπορεῖ νὰ καταβάλλει τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, προκειμένου νὰ προσεγγίσει ἐξημενειακὰ τὸ μυστήριο τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ. Πρόκειται γιὰ μία ἀναλογία, ἡ ὁποία χρησιμοποιήθηκε καὶ ἀπὸ ἄλλους Πατέρες κατὰ τὴν περίοδο τῶν ἀντιτριαδικῶν αἰρέσεων καὶ τελικῶς ἔγινε ἐπίσημα δεκτὴ στὸ Σύμβολο τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, μὲ τὴν ἔκφραση «*φῶς ἐκ φωτὸς*».

Στὸν τριαδικὸ Θεὸ τὸ φῶς λαμβάνεται ὡς ἀναλογικὴ παράσταση καὶ ἔκφραση τῶν αἰδίων ἐνδοτριαδικῶν σχέσεων. Ὁ Λόγος παρίσταται ὡς φῶς αἰδίως προερχόμενο ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ Πατρός, ὅπως καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ὡς φῶς αἰδίως ἐκπορευόμενο ἀπὸ τὸν Πατέρα. Σὲ κάθε περίπτωση πάντως, πρόκειται γιὰ μία ἀναλογία σχετικὴ, ἡ ὁποία, καίτοι συμβάλλει, στὴν κατὰ τὸ δυνατό ἐξημενία τοῦ μυστηρίου τῆς πίστεως, ἐντούτοις τελικῶς αὐτὸ παραμένει ἄπειρο, ἀπρόσιτο καὶ παντελῶς ἀκατάληπτο στὴν ἀνθρώπινη διάνοια<sup>40</sup>.

Ἡ ἀλήθεια γιὰ τὴν Ἁγία Τριάδα ἐγκείται στὴ μία θεότητα καὶ δύναμη, ποὺ βρῖσκεται «*ἐν τοῖς τρισίν [προσώποις] ἐνικῶς*» καὶ τὰ τρία τὰ συλλαμβάνει «*μεριστῶς*». Ἡ θεότητα εἶναι μία πραγματικότητα ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς «*τριῶν ἀπείρων ἄπειρος συμφυΐα*». Ὅλα τὰ πρόσωπα εἶναι ὁ αὐτὸς Θεός, φυλάσσοντας ὁμῶς τὸ καθένα τὸ ἰδιαίτερο ὑποστατικὸ του ἰδίωμα. Τὰ τρία μαζί εἶναι ἕνας Θεός καὶ ὡς ὁμοούσια συνυπάρχουν τὸ ἕνα ἐντὸς τοῦ ἄλλου καὶ μεταξὺ τους «*περιχωροῦν*», καθὼς «*τὰ τρία σὺν ἀλλήλοις νοούμενα, ἐκεῖνο διὰ τὴν ὁμοουσιότητα, τοῦτο διὰ τὴν μοναρχίαν*»<sup>41</sup>. Ὁ ὄρος *συμφυΐα*<sup>42</sup> καὶ ἡ ἔκφραση

38. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 10, 26, PG 32, 113C.

39. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 18, 46, PG 32, 152D-153A.

40. Γι' αὐτὸ ὁ ἱερός πατὴρ θεωρεῖ ὅτι εἶναι ὄχι μόνον αἰσχροῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπεικῶς μάταιο: «*ἐκ τῶν κάτω τῶν ἄνω τὴν εἰκασίαν λαμβάνειν, καὶ τῶν ἀκινήτων ἐκ τῆς ῥευστῆς φύσεως*»· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικὸς Ε΄*, *περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 10, PG 36, 144B.

41. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα* 41, PG 36, 417B.

42. Ὁ ὄρος *συμφυΐα*, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν ἅγιο Γρηγόριο στὴ Χριστολογία γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν ἐνότητα τῶν δύο φύσεων στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐδῶ ἀξιοποιεῖται σὲ τριαδολογικὸ πλαίσιο πρὸς δήλωση τῶν τριῶν ὑποστάσεων καὶ τῆς ἐνότητος τῆς θείας φύσεως. Βλ. *Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα*, PG 36, 364B· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Εἰς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ*, PG 35, 844B: «*Νῶ*,

«τὰ τρία σὺν ἀλλήλοις νοούμενα» ἀναφέρονται σὴν ἐνότητα τῆς θείας φύσεως καὶ σὶς τρεῖς ὑποστάσεις. Αὐτὴ δὲ ἡ ἐνότητα δὲν καταλύει τὴ διάκριση τῶν τριῶν ὁμοουσίων ὑποστάσεων, ὅπως καὶ ἡ μοναρχία τοῦ Πατρὸς δὲν ὑποδηλώνει τὴν ὑποταγὴ τῶν ἄλλων δύο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Τὰ τρία πρόσωπα εἶναι τῆς αὐτῆς οὐσίας, εἶναι ἓνας Θεός. Ἡ ἐνότητα («ἔνωσις») διασφαλίζεται ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὰ ἄλλα δύο ὑπάρχουν ἔτσι ὥστε νὰ μὴ συγχέονται («συναλείφεισθαι»), ἀλλὰ νὰ συνυπάρχουν («ἔχουσθαι»)<sup>43</sup>. Τὸ ὄνομα Πατὴρ δὲν δηλώνει τὴν οὐσία ἢ τὴν ἐνέργεια ἀλλὰ τὴ σχέση μὲ τὸν Υἱό· «σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν υἱὸν ὁ πατὴρ ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα»<sup>44</sup>. Ἡ ἐνότητα καὶ ἐν ταυτῷ ἡ διάκριση σὴν τριαδικῇ θεότητι δὲν δημιουργοῦν καμία συναίρεση, σύγχυση ἢ διαίρεση, καταστάσεις ποὺ ἀπηχοῦν σαββελιανίζουσες ἢ ἀρειανίζουσες ἀπόψεις· «οὔτε τῶ ἐνὶ Σαββελιανίζοντες κατὰ τῶν τριῶν, καὶ συναίρεσει κακῇ τὴν διαίρεσιν λύοντες· οὔτε τοῖς τρισὶν Ἀρειανίζοντες κατὰ τοῦ ἑνός, καὶ πονηρᾶ διαίρεσει τὸ ἐν ἀνατρέποντες»<sup>45</sup>.

Σὲ κάθε ὑπόσταση καθορᾶται ὁ ὅλος Θεός, χωρὶς νὰ ἐπέρχεται σ' αὐτὸν κάποια τομὴ ἢ διαίρεση. Ὅταν νοερῶς ἐνώσω, τονίζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος, τὰ τρία (πρόσωπα), βλέπω τὴν Ἁγία Τριάδα νὰ παρίσταται ὡς ἓνα φῶς τριλαμπές, μία πηγὴ φωτός, μία καὶ ἐνιαία «λαμπάδα», σὴν ὁποία τὸ «ἐνιζόμενο φῶς» δὲν μπορεῖ νὰ χωρισθεῖ ἢ νὰ μετρηθεῖ. Μάλιστα, ὡς κύριο παράδειγμα γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ δι' εἰκόνων χρησιμοποιεῖ τὸν φυσικὸ ἥλιο. Ὅπως ἀναφέρει, σὲ τρεῖς ἡλίους ἐνωμένους μεταξὺ τους ὑπάρχει ἓνα κρᾶμα φωτός· «μία τοῦ φωτός σύγκρασις». Ὅταν λοιπὸν ἀποβλέπουμε πρὸς τὴ θεότητα καὶ τὴν πρώτη αἰτία καὶ τὴ μοναρχία, συλλαμβάνουμε διὰ τῆς φαντασίας ἓναν Θεό· ὅταν ὁμως ἀποβλέπουμε πρὸς τὰ πρόσωπα τῆς θεότητος καὶ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἀπὸ τὴν πρώτη αἰτία ἀχρόνως καὶ ὁμοδόξως, τρία εἶναι τὰ προσκυνούμενα<sup>46</sup>.

---

καὶ Λόγῳ, καὶ Πνεύματι, τῇ μιᾷ συμφυΐα τε καὶ θεότητι». Ὁ ὅρος συμφυΐα χρησιμοποιεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς καὶ Πατέρες, μὲ σημασίες ποὺ δηλώνουν ἐνότητα καὶ ἐν ταυτῷ διάκριση. Βλ. G. W. H. LAMPE, *A Patristic Greek Lexikon*, σ. 1291-1292.

43. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Συντακτῆριος εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν* 15, PG 36, 476B.

44. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικός Γ', περὶ Υἱοῦ* 16, PG 36, 93C-96A.

45. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Συντακτῆριος εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν* 16, PG 36, 476C.

46. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα* 41, PG 36, 417BC.

Ὁ ἱερός Γρηγόριος παρουσιάζει τὸν Θεὸ ὡς τριαδικὸ ἥλιο μὲ μία μοναδική λάμψη. Ἡ θεότητα ὡς οὐσία, δύναμη, θέληση, ἐνέργεια εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, καθὼς στὶς τρεῖς θεῖες ὑποστάσεις ὑπάρχει ἐνότητα: «οἶον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων, μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις»<sup>47</sup>. Ἐὰν δὲν εἶναι τρεῖς ἥλιοι, δὲν θὰ ἦταν καμία λάμψη καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἕνας μόνον ἥλιος δὲν θὰ ἔλαμπε πιά. Ἐξάλλου, ἡ θεότητα δὲν εἶναι μία κλειστὴ μονάδα ἢ ἀκόμη δυάδα, ἀλλὰ μία τριαδικὴ ἐνότητα: «οὐδὲ βουλήσει τέμνεται, οὐδὲ δυνάμει μερίζεται ... ἀλλὰ ἀμέριστος ἐν μεμερισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἡ θεότης»<sup>48</sup>.

Ἡ Ἁγία Τριάδα δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς προόδου, μιᾶς θεογονίας, ἀλλὰ ἓνα ἀρχικὸ δεδομένο τῆς θείας ὑπάρξεως. Ἐπομένως, οὔτε «μεμερισμένως» μποροῦμε νὰ ὀμιλοῦμε γιὰ τὸν Θεό, σὰν νὰ εἶχαμε πολυθεΐα, οὔτε ὁμως καὶ «ἀμερίστως», σὰν νὰ εἶχαμε μονοθεΐα. Ἀπεναντίας, ὁ λόγος μας περὶ Θεοῦ πρέπει νὰ εἶναι ἀντίστοιχος τῆς θείας πραγματικότητας, δηλαδὴ λόγος περὶ τοῦ «ἀμερίστου ἐν μεμερισμένοις»<sup>49</sup>.

Ὅπως ἀποτυπώνεται εὐκρινῶς στὴ διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ πατρὸς, τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, «τὰ ἀγαπητικῶς ἐμπεριχωροῦντα ἄλληλα» παρίστανται ὡς τρεῖς ἥλιοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας βρῖσκεται μέσα στοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τὸ φῶς τους εἶναι κοινὸ σὲ ὅλους καὶ ἀποτελεῖ ἐνιαία ἀνάχυση καὶ ἀνάκρση<sup>50</sup>. Σύμφωνα μὲ τὴν εἰκόνα τῶν τριῶν ἡλίων μὲ ἓνα κοινὸ φῶς, τὰ τρία πρόσωπα εἶναι «ἄλλος» καὶ «ἄλλος» καὶ «ἄλλος ἥλιος». Ὁ Θεὸς «φῶς, καὶ φῶς καὶ φῶς, ἀλλ' ἐν φῶς, εἷς Θεός»<sup>51</sup>. Σημειώνεται ἐδῶ ὅτι, παρὰ τὶς ἀρχικὲς

47. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικὸς Ε'*, περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος 14, PG 36, 149A: «Καὶ οἶον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων, μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις. Ὅταν μὲν οὖν πρὸς τὴν θεότητα βλέπωμεν, καὶ τὴν πρώτην αἰτίαν, καὶ τὴν μοναρχίαν, ἐν ἡμῖν τὸ φανταζόμενον ὅταν δὲ πρὸς τὰ ἐν οἷς ἡ θεότης, καὶ τὰ ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας ἀχρόνως ἐκείθεν ὄντα καὶ ὁμοδόξως, τρία τὰ προσκυνούμενα». Περισσότερα βλ. JOHN P. EGAN, «Toward Trinitarian Perichoresis: Saint Gregory the Theologian, *Oration* 31. 14», *The Greek Orthodox Theological Review* 39, 1 (1994), σ. 83-93· Lewis Ayres, *Nicaea and its Legacy. An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*, ἐκδ. Oxford University Press, Oxford 2004, σ. 247.

48. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικὸς Ε'*, περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος 14, PG 36, 149A.

49. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικὸς Ε'*, περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος 9, PG 36, 144A· ΜΕΓΑ ΦΑΡΑΝΤΟΥ, *Ἡ περὶ Θεοῦ Ὁρθόδοξος διδασκαλία*, σ. 386.

50. Βλ. ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Ἡ εἰκονική - συμβολικὴ ἀναλογία τοῦ φωτὸς ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ», *Θεολογία* 47 (1976), σ. 253-254.

51. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικὸς Ε'*, περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος 3, PG 36, 136B. Lewis Ayres, *Nicaea and its Legacy. An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*, σ. 248.

άντιρρήσεις του Μεγάλου Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτει τὴν εἰκόνα περὶ τριῶν ἡλίων, φοβούμενος ἀπόκλιση πρὸς τὸν Ἀρειανισμό (περὶ τριῶν χωριστῶν οὐσιῶν), αὐτὴ τελικῶς υἰοθετεῖται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό<sup>52</sup> καὶ τὴ μεταγενέστερη ὑμνογραφία<sup>53</sup>.

Ὁ Χριστός, ὡς ἔνσαρκος Λόγος τοῦ Θεοῦ, εἶναι πατρόφωτος («πατροφαής»), δηλαδή ἔλκει ἢ ἔχει τὸ φῶς ἀπὸ τὸν Πατέρα. Εἶναι εἰκόνα καὶ σφραγίδα τοῦ ἀθανάτου καὶ ἀνάρχου Πατρός, σύμφωτος («συμφαής») μὲ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα<sup>54</sup>. Ἐδῶ οἱ σχέσεις τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος παρίστανται ὡς σχέσεις καὶ κοινωνία φωτός. Ἀπὸ τὸ πατρικὸ φῶς ἀπορρέει τὸ φῶς τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἡ μία ἀδιαίρετη καὶ ἄσχιστη τριαδικὴ φωτοχυσία. Ἡ ἐνότητα τοῦ «τρισσοφαοῦς φωτός» δὲν σημαίνει ἀνάχυση καὶ κατάλυση τῶν θείων προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ Πατρός, κατὰ τὸ παρὰδειγμα τῆς λαμπάδας, ἡ ὁποία ἀποσπᾶται ἀπὸ μεγάλη πυρκαϊὰ καὶ μετὰ ἀναλύεται πάλι σ' αὐτήν, ὅπως ἀνοήτως ὑποστήριξε ὁ Σαβέλλιος<sup>55</sup>.

Στὴν αἰδία Τριάδα κατὰ τὴ λειτουργία τῆς περιχωρήσεως δὲν ὑπάρχει κανενὸς εἶδους προτεραιότητα τοῦ Πατρός, ἀλλὰ πλήρης ἰσότητα καὶ ἰσοτιμία μετὰ τῶν θείων Προσώπων. Κανένα δὲν προηγείται τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ εἶναι συναΐδια («ἅμα Πατήρ, ἅμα Υἱός, ἅμα Ἅγιον Πνεῦμα»). Γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἀπαριθμήσει μὲ ἓνα, δύο, τρία. Ἡ ἐνότητα τῶν τριῶν προσώπων ἔγκειται στὸ ὅτι εἶναι ὁμοούσια, τῆς αὐτῆς οὐσίας. Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προέρχονται αἰδίως ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὁ ὁποῖος παραμένει ἡ μοναδικὴ αἰτία στὴς ἐνδοτριαδικῆς σχέσεις.

Οἱ δύο ὑποστάσεις δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἀκτίνες ἐνὸς μοναδικοῦ ἡλίου, ἀλλὰ ὡς δύο νέοι ἡλιοί<sup>56</sup>. Σημειωτέον ὅτι ὡς φῶς παρίστανται ὄχι μόνον

52. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 1, 8, PG 94, 829 (Kotter II, σ. 29).

53. Βλ. Ἀπολυτικίον ἑορτῆς τριῶν Ἱεραρχῶν: «τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστήρας τῆς τρισηλίου θεότητος»· Τροπάριον τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας: «τὸ τριλαμπές τῆς μιᾶς θεότητος». Βλ. *Εὐχολόγιον τὸ Μέγα*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήναι 1992, σ. 407.

54. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ἐπὶ ἱστορικά, περὶ ἑαυτοῦ* 38, PG 37, 1325-1326.

55. Βλ. ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Ἡ εἰκονικὴ - συμβολικὴ ἀναλογία τοῦ φωτός ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ», *ὁ.π.*, σ. 264.

56. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικός Ε'*, *περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 32, PG 36, 169B. Βλ. [ΜΗΤΡΟΠ. ΠΕΡΓΑΜΟΥ] ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΗΖΙΟΥΛΑ, «Ἀπὸ τὸ προσωπεῖον εἰς τὸ πρόσωπον. Ἡ συμβολὴ τῆς πατερικῆς θεολογίας εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ προσώπου», *στὸν τόμο: Χαριστήρια εἰς τιμὴν*

οί ένδοτριαδικές σχέσεις τῶν θείων ὑποστάσεων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργο τους στὴν *Οἰκονομικὴ Τριάδα*<sup>57</sup>. Σὲ κάθε περίπτωση, γιὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν θεολόγο καὶ γιὰ ὀλόκληρη τὴν πατερικὴ παράδοση, ἀποτελεῖ ἀναμφίλεκτὴ ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ θέλημα στὴν Ἁγία Τριάδα εἶναι κοινὰ τῶν τριῶν προσώπων ἢ τῶν ὑποστάσεων (ὄχι προσωπικὰ ἢ ὑποστατικὰ): «εἷς μὲν Θεός, εἷς ἐν αἴτιον καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἀναφερομένων οὐ συντιθεμένων, οὐδὲ συναλειφόμενων, καὶ κατὰ τὸ ἐν καὶ ταῦτό τῆς θεότητος, ἵνα οὕτως ὀνομάσω, κίνημά τε καὶ βούλημα, καὶ τὴν τῆς οὐσίας ταυτότητα»<sup>58</sup>.

### γ) Γρηγόριος Νύσσης

Ὁ ὁμώνυμος τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, σημειώνει ὅτι κάθε ὑπόσταση στὴν Ἁγία Τριάδα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέρη ὑποστατικὴ τῆς ιδιότητα, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἐμποδίζει τὴν ἐνότητα. Σὲ αὐτὴν ἀνάγονται διὰ τῆς, δυνάμει τῆς κοινῆς οὐσίας καὶ κοινῆς ἐνεργείας, «κυκλοφορίας» τῆς θείας ζωῆς, πὸν πραγματοποιεῖται ἐντὸς ὑποστάσεων πὸν βρίσκονται σὲ συναλληλία. Αὐτὴ ἡ «κίνησίς τε καὶ διάδοσις, ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα διεξαγομένη»<sup>59</sup> θὰ ὀνομασθεῖ ἀργότερα *περιχώρηση*. Πρόκειται γιὰ μία προδιατυπωτικὴ ἔκθεση τῆς ἔννοιας *περιχώρησης*, χωρὶς βεβαίως νὰ γίνεται ἀκόμη ρητῶς μνεῖα τῆς, ἀν καὶ σαφῶς ὑπονοεῖται<sup>60</sup>.

Ἡ ἐνέργεια τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι μία καὶ ὄχι τρεῖς. Ὁ Θεός, κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης, εἶναι ἕνας «ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἀγίῳ». Ὅπως δὲ πράττουν οἱ ἅγιοι Μέγας Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἔτσι καὶ ἐκεῖνος ἀποφεύγει νὰ ἀπαριθμήσει τίς ὑποστάσεις, γιὰ νὰ μὴν ἐκληφθεῖ ὅτι ἡ ἀρίθμηση συνεπάγεται τρεῖς Θεούς. Ἀναφέρει μάλιστα ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε νοεῖται καμία χρονικὴ διάρκεια στὴν κίνηση τοῦ θείου θελήματος

τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 299 κ.ἐξ· ΠΑΝΑΠΙΩΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ, *Τὸ Μυστήριον τοῦ Θεοῦ*, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 189.

57. ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Ἡ εἰκονικὴ - συμβολικὴ ἀναλογία τοῦ φωτὸς ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ», σ. 527.

58. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Περὶ δόγματος ἡτοι περὶ θεολογίας*, PG 35, 1073A.

59. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς Θεούς*, PG 45, 128A.

60. Ἐντὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ *περιχώρησις*, χρησιμοποιεῖ τὸ ρῆμα *περιχωρέω-ῶ* πέντε φορές. Βλ. DANIEL F. STRAMARA, "Gregory of Nyssa's terminology for trinitarian perichoresis", *Vigiliae Christianae* 52 (1998), σ. 257-263.

ἀπὸ τὸν Πατέρα διὰ μέσου τοῦ Υἱοῦ ὡς τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ἡ δὲ ἐνότητα τῆς ἐνέργειας τῶν τριῶν ἐμποδίζει τὴν ἀρίθμηση στὸν πληθυντικό<sup>61</sup>.

Ὁ ἱερός πατήρ στὸ ἔργο του *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, ἀναφερόμενος στὴν ἔνωση τῶν τριῶν ὁμοουσίων ὑποστάσεων, ἀποδίδει τὸ γεγονός τῆς συνύπαρξης καὶ τῆς περιχώρησής τους ὡς ἐξῆς: «*Ἡ... εὐσεβῆς διάνοια τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον οὔτε Πατὴρ χωρὶς Υἱοῦ ποτε ἐννοεῖται οὔτε Υἱὸς δίχα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καταλαμβάνεται... συνημμένως ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον αἰεὶ μετ' ἀλλήλων ἐν τελείᾳ τῇ τριάδι γνωρίζονται*»<sup>62</sup>. Οἱ πιστοὶ ὁμολογοῦν τὴν πίστη τους σ' «ἓνα Θεόν ... ἐν τρισὶν προσώποις ἢ ὡς ὑποστάσει θεωρεῖται, Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος»<sup>63</sup>.

Στὶς ἀνωτέρω ἐνδεικτικὲς ἀναφορὲς του, εἶναι ἐμφανὲς ὅτι κατὰ περιεχόμενο ὑπονοεῖται ἡ *περιχώρηση*. Ἡ θεολογικὴ τῆς κατανόηση καὶ ἐρμηνεία ἀπαγορεύει νὰ διακρίνουμε ἢ νὰ συνδέσουμε οὐσία καὶ πρόσωπο μὲ ὁποιαδήποτε διαλεκτικὴ ἢ αἰτιατὴ σχέση, ἀλλὰ καὶ νὰ προτιμήσουμε τὴν οὐσία ἢ τὸ πρόσωπο ὡς μοναδικὴ ὄντολογικὴ ἀρχὴ τοῦ εἶναι<sup>64</sup>.

Μὲ ὅσα θεολογικῶς ἐμπεριέχει ὁ ὅρος *περιχώρησις* ἐρμηνεύεται μὲ ὀρθόδοξη σημασία ἢ πρόθεση «ἐν» στὴν τελικὴ διατύπωση τοῦ τριαδολογικοῦ δόγματος: «*μία οὐσία ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν*». Αὐτὴ δὲ ἡ *περιχώρηση* στὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης ἔχει τὴν ἐξῆς ἀποφατικὴ ἔννοια: «*Καὶ ὁ Πατὴρ, οὐκ ἐπεὶ Πατὴρ, Θεός· ἀλλ' ἐπεὶ οὐσία τοιαύδε, εἷς ἐστὶ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς Θεός. Καὶ δι' ἣν αἰτίαν Πατὴρ ὁ Θεός, καὶ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα ἅγιον Θεός*»<sup>65</sup>.

61. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς Θεοὺς*, PG 45, 129A: «*Εἰ δὴ πᾶν ἀγαθὸν πρᾶγμα καὶ ὄνομα τῆς ἀνάρχου δυνάμεώς τε καὶ βουλῆς ἐξημμένον ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ ἀχρόνως καὶ ἀδιαστάτως εἰς τελείωσιν ἄγεται, οὐδεμιᾶς παρατάσεως ἐν τῇ τοῦ θείου βουλήματος κινήσει ἀπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τὸ πνεῦμα γινόμενης ἢ νοουμένης, ἐν δὲ τῶν ἀγαθῶν ὀνομάτων τε καὶ νοημάτων καὶ ἡ θεότης, οὐκ ἂν εἰκότως εἰς πλῆθος τὸ ὄνομα διαχείτο, τῆς κατὰ τὴν ἐνέργειαν ἐνότητος κωλυούσης τὴν πληθυντικὴν ἀπαρίθμησην*». Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, «Τὸ Τριαδικὸν δόγμα κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα», σ. 350.

62. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν* 12, PG 45, 1316B (ΒΕΠΕΣ 68, σ. 193-194).

63. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Πρὸς Ἑλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν*, PG 45, 185D.

64. ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, «Ὀντολογία ἢ θεολογία τοῦ προσώπου. Ἡ συμβολὴ τῆς πατερικῆς Τριαδολογίας στὴν κατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου», ΣΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Μόρφωση καὶ Μεταμόρφωση*, ἐκδ. Ἄθως, Ἀθήνα 2000, σ. 156.

65. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Πρὸς Ἑλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν*, PG 45, 177A.

## Συμπεράσματα

Από τη συνοπτική παρουσίαση της θεολογίας της *περιχωρήσεως* στην περί Άγιας Τριάδος διδασκαλία των Καππαδοκῶν Πατέρων, προκύπτουν δύο συμπερασματικές προτάσεις:

Ἐν πρώτοις, ἡ ἔννοια τῆς *περιχωρήσεως* στό τριαδικό δόγμα, ὅπως αὐτή ἐρμηνεύθηκε, περιφρουρεῖ τὸ ἕνιαῖο τοῦ Θεοῦ καὶ συνάμα τὴν ἑτερότητα τῶν τριῶν ὑποστάσεων. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν Καππαδοκῶν στοχεύει στὴν ἀναίρεση ἀφενὸς τοῦ κινδύνου τῆς μονοθεΐας μὲ τὴ Σαβελλιανικὴ ἔννοια καὶ ἀφετέρου τῆς τριθεΐας, μὲ τὴν ἔννοια τριῶν διαφορετικῶν ποιοτικῶς καὶ χωρισμένων μεταξύ τους προσώπων στὴ θεότητα. Μὲ τὴν ἔννοια τῆς *περιχωρήσεως* ἐξαιρῶνται καὶ ἀναδεικνύονται ἡ κοινότητα καὶ ἡ ταυτότητα τῆς μιᾶς οὐσίας καὶ ἐν ταῦτῳ ἡ ἑτερότητα τῶν θείων ὑποστάσεων. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε ὁ Μέγας Βασίλειος φρονεῖ ὅτι ὅποιος δὲν παραδέχεται τὴν κοινότητα τῆς θείας οὐσίας ἐκπίπτει στὴν πολυθεΐα καὶ ὅποιος ἀπορρίπτει τὴ διάκριση τῶν ὑποστάσεων ὀδηγεῖται στὸν Ἰουδαϊσμό<sup>66</sup>.

Κατὰ δεύτερον, ἡ ἔννοια τῆς *περιχωρήσεως* συντελεῖ στὴν ὑπέρβαση τῆς αἰρετικῆς ἀντίληψης γιὰ τὸ ἀνερμήνευτο τῆς μονάδας καὶ τριάδας στὴ θεότητα. Ἡ πραγματικότητα τῆς *περιχωρήσεως* τῶν ὑποστάσεων τῆς Άγιας Τριάδος μπορεῖ νὰ ἀποτυπωθεῖ πολὺ εὐστοχα στὶς ἐκφράσεις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου «*Μονὰς ἐν Τριάδι*», «*Τριάς ἐν μονάδι*», καθὼς ἐπίσης καὶ «*Μονὰς ἅμα καὶ Τριάς*»<sup>67</sup>. Στὴ συνέχεια οἱ ἅγιοι Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, χωρὶς νὰ ἀντιμετωπίζουν ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες τῶν προηγουμένων αἰῶνων ἀμφισβητήσεις γιὰ τὸ τριαδολογικὸ δόγμα, ὄχι μόνον στοιχίζονται πλήρως μὲ τὴν Τριαδολογία τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων, ἀλλὰ καὶ ἐξαρτῶνται πολλαπλῶς ἀπὸ αὐτήν. Κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ μέγας θεολόγος τῆς Δαμασκοῦ θὰ υἰοθετήσῃ ἀνεπιφύλακτα τὴ θεολογία τῆς *περιχωρήσεως*, θὰ τὴν ἀξιοποιήσῃ πλήρως καὶ θὰ τὴν ἀναδείξῃ ἐπαρκῶς στὴν τριαδολογικὴ του διδασκαλία.

66. Βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ τοῖς κατὰ Νεοκαισάρειαν λογιωπάτοις* 5, PG 32, 776B· ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΞΕΞΑΚΗ, *Ὁρθόδοξος Δογματικὴ. Τόμος Β'*, σ. 120.

67. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Εἰς Ἥρωνα τὸν φιλόσοφον* 17, PG 35, 1221D. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Θέματα Ὁρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας*, σ. 58-60. Περισσότερα γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς τριαδολογικῆς ὀρολογίας στὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, βλ. ΔΕΣΠΩΣ Α. ΛΙΑΛΙΟΥ, *Γρηγοριανὰ Β' καὶ Σύμμικτα*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1998, κεφ. 5: σ. 163-226.

## SUMMARY

The theology of *perichoresis*  
about the Holy Trinity in the teaching of the Cappadocians

By Vasileios A. Tsigkos  
Professor of Dogmatics in the Faculty of Theology,  
Aristotle University of Thessaloniki

The concept of *perichoresis* within the doctrine of the Holy Trinity, as it has been interpreted, preserves the unity of God, while at the same time maintaining the otherness of the three *hypostases*. In the theology of the Cappadocians, a triadological terminology is developed over time and nearly perfected. This terminology underlines the mutual *inhabitation* of the three divine *hypostases*, the co-existence of the one within the others. Of course this is understood as a result and immediate verification of their oneness in essence. The terminology here describes the simultaneous *co-existence* and distinct *inhabitation* of the three persons amongst each other, which essentially means that the term *perichoresis* has precisely the same significance.

The great achievement of the Cappadocians, which was preserved and continued by later Fathers, was that they borrowed from previous christological discussions, adopting the above term in the end and attributing it without hesitation to the eternal relations of the trinitarian *hypostases*. The unity of the divine nature, or its identity of oneness in essence, constitutes the firm foundation of *perichoresis* within the intra-Triadic life of the *hypostases*. The *perichoresis* of the *hypostases* displays and preserves the uniqueness and unity of God, as well as the diversity among the *hypostases*, which eternally *inhabitate* each other.